

RECENSIEARTIKELLEN

Van apen en honden. Een nieuwe uitgave van de veertiende-eeuwse ridderroman *Florigout*

Naar aanleiding van: Johan H. Winkelman, *De fragmenten van de 14^e-eeuwse ridderroman Florigout. Over een Engelse Goudsbloem, een Vlaamse Roos en nog veel meer....* Hilversum: Verloren, 2021. 128 p., ill., ISBN 978-90-87049-34-8, prijs: € 20.

De monsterlijkste antagonist in een Middelnederlandse ridderroman is ongetwijfeld Gardepont. Stukje bij beetje verneemt de lezer meer over deze Saraceense booswicht: zijn troepen stuiven het land door met de toestemming te doden, ontvoeren en verkrachten. Als een vrouw haar haar niet afknijpt, sluit hij haar op in zijn kerkers; zijn eigen vader en nicht zijn doodsbang voor hem en als baby blijkt hij door duivels te zijn ontvoerd en in een harig monster te zijn getransformeerd. Uiteindelijk verschijnt hij: agressief en schuimbekkend, een hond, een *hongerich serpent*...

Jammer genoeg zit deze booswicht verstopt in een uiterst fragmentarisch overgeleverde tekst, door Klaas Heeroma, die in 1962 het grootste deel van de fragmenten uitgaf, rond de eerste helft van de veertiende eeuw geschat.¹ Slechts een goede duizend verzen resteren er van deze fantasierijke ridderroman, waarvan een deel dan nog eens enkel in een twintigste-eeuws afschrift. Heeroma kon het verhaal echter grotendeels reconstrueren en doopte de tekst *Florigout*. Het gaat om de lotgevallen van koningszoon Florigout, zijn zus Frinasinde, zijn moeder Florentine en haar ridder Autefleur in het Midden-Oosten. Onderweg vangen we onder andere glimpen op van een scatologisch gefascineerde aap en een prachtige fee.

Dat het tijd werd om *Florigout* een breder publiek te gunnen vond blijkbaar ook Johan Winkelman, die met deze uitgave de eerste verzamelde editie van alle ons bekende fragmenten presenteert. Daarnaast hertaalt hij alle fragmenten en voorziet hij die van een contextualiserende studie. Het is evenwel niet goed duidelijk voor welk publiek zijn werk bedoeld is. Winkelman zelf stelt in enigszins vage termen dat men het werk 'met enige goede wil een

¹ K. Heeroma (ed.), *Fragmenten van een 14de-eeuws ridderverhaal*. Leiden: Brill, 1962 (Bijdragen tot de Nederlandse taal- en letterkunde 3), 8.

wetenschappelijke studie [zou] kunnen noemen', maar wil zelf liever spreken over 'een verhaal over een verhaal' (p. 5). De presentatie, met vlot taalgebruik en veel illustraties, suggereert dat het gaat om een populariserende uitgave in de stijl van de *Tekst in context*-reeks van Amsterdam University Press. Dat het beoogde publiek evenwel nergens uitdrukkelijk wordt aangegeven, maakt het lastig om de inhoud te beoordelen. In deze recensie benader ik het werk daarom vanuit twee invalshoeken: eerst als editie, en daarna als studie dan wel verhaal.

Het is Winkelmans verdienste om alle fragmenten samen te brengen waardoor de tekst nu veel toegankelijker is. De verzamelde editie maakt het makkelijker voor vrijblijvende lezers en onderzoekers om grip te krijgen op het werk. De nuttige hertaling en woordverklaring helpen ook om sneller door de tekst te navigeren. Winkelman maakt bij de presentatie van de tekst echter enkele eigenzinnige keuzes die de bruikbaarheid van de uitgave in het gedrang brengen.

Hij baseert zich voor zijn uitgave op de edities van Heeroma en J.W.E. Klein, maar presenteert een kritische uitgave, waarbij hij omwille van de leesbaarheid in de tekst ingrijpt.² De volle omvang van die ingrepen geeft Winkelman evenwel niet duidelijk aan; het gaat 'onder andere' om voluit geschreven afkortingen en genormaliseerde schrijfwijzen 'etc' (p. 7). Die verantwoording is natuurlijk niet afdoende voor een wetenschappelijk publiek, maar ook een ruimer publiek zou zich kunnen afvragen hoe ver Winkelmans ingrepen gaan. Het is verder niet helemaal duidelijk in welke mate Winkelman de middeleeuwse fragmenten herbekeek. Zo neemt hij in een tekstfragmentje waarmee hij de verschillen tussen zijn kritische en Heeroma's diplomatische editie aan wil tonen een slordigheidje van Heeroma over. Winkelman heeft, net zoals Heeroma, in vers 5236 namelijk *Du sult tenen goeden ende*, waarbij de afkorting *tenē* wordt opgelost. In de afbeelding van het middeleeuwse fragment bovenaan de pagina valt echter duidelijk *goede* te lezen, zonder nasaalstreep (p. 8). Zulke onnauwkeurigheden en de onduidelijkheid waarmee ze worden aangegeven, is jammer voor een wetenschappelijke studie, en een publiekseditie.

Daarnaast is Winkelmans tegendraadse invoeging van de fragmenten-Verdam, zoals uitgeven door Klein, twijfelachtig en verwarrend. Verdam maakte een afschrift van een 'bovenstuk van een dubbelblad perkament'.³ Dat fragment is jammer genoeg verloren, maar Klein reconstrueerde het

² Heeroma 1962 en J.W.E. Klein (ed.), 'Een onbekend tekstfragment van de "Florigout"', in: *Spektator* 11 (1982), 480-495.

³ Klein 1982, 481.

op aannemelijke wijze: een bifolio met twee kolommen, in totaal dus acht blokjes tekst (A-H) in Verdams afschrift. Bovendien maakte Klein zeer plausibel dat het om een fragment uit dezelfde codex als Heeroma's fragmenten zou gaan. Gebaseerd op de inhoud – Florigout confronteert slechterik Gardepont, Autefleur is uit gevangenschap ontsnapt, en Florigout huwt prinses Mahaut – hoort dit dubbelblad thuis ná de fragmenten-Heeroma. Winkelman kiest er evenwel voor om vijf van de acht blokjes tekst doorheen zijn hoofdstukken te sprenkelen om 'de inhoud in het verhaalverloop, zoals voorgesteld in de editie Heeroma, in te passen' (p. 7). Daarbij verwaarloost hij een enkele keer zelfs de interne chronologie van de Verdam-fragmenten: blokje F komt tussen D en E. Winkelmans argumentatie is dus obscuur. Hij lijkt voor een thematische aanpak te kiezen: blokje A voegt Winkelman in na de eerste vermelding van Frinasinde, blokje F bij de introductie van Gardeponts wapen. Zulke invoegingen verduidelijken inderdaad de bewuste tekstpassages, maar dat gaat ten koste van het verhaalverloop, dat zo nog fragmentarischer wordt.

Ook de overgangen tussen de fragmenten konden beter geduid zijn. De fragmenten-Heeroma worden in tegenstelling tot die van Verdam wel chronologisch gepresenteerd, maar zijn opgedeeld in vijftien hoofdstukken op basis van het verhaalverloop. De verloren stukken tekst tussen de gepresenteerde fragmenten zijn evenwel niet allemaal van gelijke grootte. Winkelman geeft zelf aan dat het de lezer de nodige vaardigheid kost om 'van fragment naar fragment [te huppen], daarbij atletisch over grote en kleine lacunes heen springend' (p. 5) Daar had hij beter bij kunnen assisteren. Meestal gaat het om lacunes van een dertigtal regels, maar soms om wel enkele honderden. Zo zitten er tussen het laatste fragment van hoofdstuk twee in Winkelmans editie en het eerste van hoofdstuk drie volgens Heeroma's telling – die natuurlijk ook maar speculatief is – 1200 verzen. Zo'n grote sprong in het verhaal mocht duidelijker worden gesignaleerd. Zeker in hoofdstuk negen (4782 naar 5215) gebeurt een dergelijke sprong ook binnen de hoofdstukgrenzen, wat zonder duidelijke signalering nog verwarrender is. De editie heeft dus duidelijk enkele gebreken.

Naast een editie wil Winkelman met dit werk ook een nieuwe 'studie' dan wel een nieuw 'verhaal' van de *Florigout* presenteren. Veeleer dan die studie in een uitgebreide inleiding te plaatsen, becommentarieert hij de fragmenten doorlopend. In elk hoofdstuk bespreekt hij, geleid door het verhaalverloop, een of enkele thematische aspecten van de tekst. Hij licht elementen uit de tekst, zoals de representatie van de moslimwereld (hfst. 2), de religieuze en eschatologische elementen in het verhaal (hfst. 4), of literaire topoi zoals de figuur van de fee (hfst. 10-11), en tracht die te duiden.

Hij buigt zich zo ook over een mogelijk cruciaal compositieprincipe van de dichter, omkering of *contrarie*, en doet daarmee een interessante aanzet voor verder onderzoek (p. 19). Meer bepaald doelt Winkelman op een neiging van de dichter om bepaalde verhaalconventies om te draaien. Die vervormt bijvoorbeeld de conventioneel negatieve dwerg tot een positief personage of draait met de duivelse gebeurtenissen rond Gardemonts geboorte de christelijke doopceremonie om (p. 19 en 64-65). De suggestie is interessant, zeker in het licht van wat we weten over hoe ridderromans omgingen met originaliteit en conventie. In plaats van een *tristesse du déjà dit* lijkt er vooral sprake van plezier in het hervertellen, wat Jozef Janssens een 'spel van voortdurende herkenning en verrassing' noemt.⁴ Een doelbewuste omkering van bekende conventies zou zeker binnen dat poëticaal spel passen en is een vruchtbaar spoor voor verder onderzoek.

Vaak gebruikt Winkelman andere teksten en kunst uit hoog- en laat-middeleeuws Europa om aspecten van de *Florigout* te verduidelijken of te kaderen. Die brede contextualiserende blik is erg welkom voor de minder geïnformeerde lezer, die zo niet alleen kennismaakt met uiteenlopende aspecten van de middeleeuwse ideeëncultuur, maar ook ziet hoe die aspecten in een literaire context in elkaar kunnen grijpen. Winkelmans internationaal vergelijkingsmateriaal is ook zeker een meerwaarde gezien de Europese verhaalcultuur waarbinnen een ogenschijnlijk 'originale' Middelnederlandse ridderroman als *Florigout* functioneerde.

Het is niettemin vreemd dat Winkelman, ondanks het vele vergelijkingsmateriaal dat hij gebruikt, nauwelijks interesse toont voor enkele teksten waar *Florigout* dicht lijkt bij aan te sluiten. Wanneer hij bijvoorbeeld ingaat op de figuur van Florentine (hfst. 1) en haar naam (inleiding), zou een bespreking van de *Enfances Renier* contextueel interessant zijn geweest. In dit Oudfranse *chanson de geste* heet de moeder van de protagonist namelijk eveneens Florentine. De tekst vertoont wel meer raakvlakken met *Florigout*, zoals de verstrengeling van de Saraceense en de christelijke wereld en de grote invloed van het feeëriek. Hetzelfde geldt voor *chansons de geste* zoals *Huon de Bordeaux*, *Renaut de Montauban*, *Maugis d'Aigremont* en *Bueve de Hantone*, die bovendien alle vier in het Middelnederlands omgezet zijn. Een duidelijke intertekstuele link die deze teksten rechtstreeks met

4 Jacqueline Cerquiglini-Toulet, *La Couleur de la mélancolie. La fréquentation des livres au XIVe siècle 1300-1415*. Paris: Hatier 1993, 57 en J.D. Janssens, 'Madelgijs en de 14de-eeuwse ridderroman. Een literairhistorische verkenning', in: G. de Schutter en J. Goossens (red.), *Van Madelgijs tot Malagis. Een bundel opstellen verzameld n.a.v. de tachtigste verjaardag van Gilbert de Smet*. Gent: KANTL, 2002 (Studies op het gebied van de oudere Nederlandse letterkunde 1), 35-52, hier 47.

Florigout verbindt, is het fictieve koninkrijk van Montbrant of Montbranc. Dat *Florigout* een continuatie van *Bueve de Hantone* of *Buevijn van Austoen* zou kunnen zijn, is ook al meermaals in het onderzoek geponeerd.⁵ Los van mogelijke intertekstuele referenties, waar Winkelman in het verleden al aangaf sceptisch tegenover te staan, zou een bespreking van de parallellen met deze ‘Oosterse’ en met het fantastische doorvlochten romans waardevol zijn geweest voor een breder publiek.⁶

Winkelmans uiteenzetting kon op sommige plaatsen ook genuanceerder, zoals zijn benadering van de vrouwendienst in hoofdstuk een. Hij stelt de verhouding tussen koningin Florentine en haar ridder Autefleur voor als een niet-erotische vrouwendienst. Daarbij bouwt hij volgens mij te zeer verder op de verouderde en ongenueerde opvatting dat hoofse vrouwenverering zuiver platonisch was. De relatie tussen beide personages zou niet erotisch zijn geweest, want de koningin minde haar ridder *sonder eenge dorpernie*, volgens Winkelman: ‘zonder onedele bijbedoelingen’ (p. 12). *Dorpernie* slaat mijn inziens echter niet op de erotische, maar op de hoofse aspecten van Florentines minne. Dat liefde binnen het hoofse discours erotisch kon zijn, bewijzen genoeg teksten. Zo is ook de liefde in Heinrics vertaling van de *Roman de la Rose* vrij van *dorpernie*, terwijl ze duidelijk op consummatie is gericht.⁷ Daarbij komt dat Florentine en Autefleur volgens de tekst uitdrukkelijk een zonde begingen, zoals ook Winkelman toegeeft: *ende dat [sie] vor haer zonden al / die penenencie moeste staen* (p. 24, vs. 3003-4 en vgl. ook vs. 3110 en p. 15). Vergelijk bijvoorbeeld hoe Huge van Bordeus en Claramonde in de ongenade van de sterk religieuze Obroen leven omwille van hun seksuele handelingen.⁸ Winkelmans argumentatie houdt niet genoeg rekening met de complexiteit van het concept vrouwendienst en blijft in dat opzicht wat eenzijdig.

5 Heeroma 1962, 2 en M. Lens, ‘Old French epic cycles in Ms. Turin L. II. 14. The development of Old French narrative cycles and the transmission of such cycles into Middle Dutch epic poetry’, in: Bart Besamusca et al. (red.), *Cyclification. The development of narrative cycles in the Chansons de geste and the Arthurian romances*. Amsterdam: Noord-Holland, 1994 (KNAW Verhandelingen, afd. Letterkunde, N.R. 159), 127-134, hier 133.

6 Zie voor Winkelman over intertekstualiteit o.a. J. H. Winkelman, ‘Intertekstualiteit als probleem’, in: *Queeste* 1 (1994), 85-96.

7 Vergelijk o.a. vs. 161-74, 2012-39 en 9674-81 uit KB Den Haag, hs. Akad. XXIV in H. Hendriks en W. Kuiper (ed.), *Die Rose van Heinric. De Middelnederlandse bewerking van de Oudfranse Roman de la Rose*. Online gepubliceerde uitgave, 2018.

8 Zie vs. 227-229 in J. Verdam (ed.), ‘Een nieuw fragment van Huge van Bordeus’, in: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 17 (1898), 89-104. De seksuele handeling zelf is niet overgeleverd in de Middelnederlandse fragmenten, maar wel in het Franse verhaal. Zie vs 6997-7105 in William W. Kibler en François Suard (ed.), *Huon de Bordeaux*. Paris: Honoré Champion, 2003.

Verder loopt Winkelman in zijn uiteenzetting vaak vooruit en introduceert hij regelmatig verhaalinformatie die de lezer nog niet heeft. Zo schetst hij reeds in het eerste hoofdstuk de uitgebreide familiesituatie van de zonet, en alleen, geïntroduceerde koningin Florentine. Vanwege de fragmentarische aard van de tekst roept dat soms echter meer vragen op dan het beantwoordt: vanwaar haalt Winkelman deze informatie? Hoeveel is speculatie? Heeft de lezer zaken gemist in het zonet gelezen fragment? Andere kleine, maar verwarrende voorbeeldjes vinden we onder andere op pagina 41 – Hoe weten we dat Florentine een sluier draagt? – en pagina 47 – Hoe weten we dat het om een aap gaat?

Tot slot kentekent de uitgave zich door enkele kleinere schoonheidsfoutjes. Zo komen niet alle vermelde bronnen in de bibliografie terug. Ook het lange Duitse citaat uit de *Visio Thugdali* (p. 79) is niet vertaald, in tegenstelling tot nagenoeg al het andere anderstalige materiaal. Dat is zeker voor de doorsnee lezer vervelend.

We kunnen concluderen dat het op een definitieve wetenschappelijke uitgave en studie van alle tekstfragmenten voorlopig nog even wachten is. Wel is Winkelmans werk ondanks enkele onduidelijkheden en onnauwkeurigheden een toegankelijke introductie tot deze onderbelichte, maar erg aantrekkelijke Middelnederlandse ridderroman. Het vertelplezier van de dichter en het hoge aantal ideeën per kolom in de roman toveren meer dan eens een glimlach op het gezicht van de lezer. Dankzij Winkelman zijn de restanten van deze tekst nu voor de eerste keer, aantrekkelijk verpakt, beschikbaar voor een breed publiek om van te genieten.

Jorn Hubo
Universiteit Gent
 Jorn.hubo@ugent.be